

Role of M. M. Bokarius in development and establishment of criminalistics and forensic science in Ukraine

Valerii Shepitko *

* Doctor of Law, Professor, Academician of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0719-2152>, e-mail: shepitko.valery@gmail.com

DOI: 10.32353/khrife.2.2025.02

UDC 343.985

Received: 26.05.2025 / Reviewed: 30.05.2025 / Accepted for print 25.06.2025 /

Available online: 30.06.2025

This article purpose is to determine the role of Professor M. M. Bokarius in the development of forensic science and criminalistics in Ukraine, as well as to popularize forensic knowledge and possibilities of their practical application. For achieving this goal, methods of cognition and formal logic, historical and biographical methods, method of comparative research, as well as comparative-legal, historical-comparative, system-structural, system-functional methods were used. During the study, we used an interdisciplinary approach. The role of Professor M. M. Bokarius in formation of medical forensic science, forensic medical research and forensic expert activity in Ukraine in the 20th century was determined. His medical, pedagogical, scientific and expert activity during the 1920s-1960s was analyzed. Attention is drawn to his performance of forensic medical activities in difficult political and economic conditions, in particular during the Holodomor in Ukraine in 1932-1933, World War II, and mass famine of 1946-1947. Teaching activities of M. M. Bokarius for law students (forensic medicine, crime investigation techniques (criminalistics), and other related disciplines) are considered. He was an organizer of the educational process and the head of higher educational institutions and forensic institutions (he held the positions of head of the department, vice-rector for academic work, and director of an expert institution). The professor's scientific legacy is considered; his main works are analyzed; The subject of scientific research is systematized (forensic and forensic methods: forensic

This article is translation of the original Ukrainian content, which source is available at the link: <https://khrife-journal.org/index.php/journal> (translated by Andriy Bublikov). The author acknowledges translation as corresponding to the original.

© 2025 The Author(s). Published by National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute» & Yaroslav Mudryi National Law University.

This is an open access article distributed under Creative Commons Attribution License (CC_BY_4.0.0) allowing unlimited use, distribution and reproduction on any medium, subject to reference to the Author and original sources.

traumatology and thanatology, cadaver phenomena and the statute of limitations of death, corpse examination at the crime scene, mechanical asphyxiation, traces of firearms and gunshot wounds, material evidence). The role of M. M. Bokarius in application of forensic methods for the investigation of crimes, the establishment of the forensic direction in forensic medicine and the formation of medical forensics is argued. The peculiarities of emergence and existence in our time of the Bokarius Scientific and Pedagogical Forensic School are substantiated.

Keywords: criminalistics; medical criminalistics; forensic medicine; forensic science; history of criminalistics; history of medical criminalistics; forensic science activity; forensic science institutions; forensic medical institutions.

Research Problem Formulation

Important in development of forensic science is the forensic direction and the formation of a separate scientific field: medical criminalistics. M. M. Bokarius made a significant contribution to development of medical criminalistics in twentieth century¹.

Modern researchers rightly raise the issue of mutual enrichment of forensic and medical science, relationship of forensic science with other fields of knowledge, the borrowing of forensic data by medical sciences². Systematized publications also give separate views on the essence of *medical criminalistics*³ or *forensic medical criminalistics*⁴. At the same time, today there are virtually no works on the study of the history of the formation of medical foren-

sic science in Ukraine, the significance of the scientific heritage of M. M. Bokarius for the development of forensic science and criminalistics has not been sufficiently analyzed.

Article Purpose

Determine the role of Professor M. M. Bokarius in development of forensic science and criminalistics in Ukraine. Popularize forensic knowledge and the possibilities of its practical application.

Research Methods

Methods of cognition and formal logic (analysis and synthesis, induction and deduction, analogy, abstraction, etc.), historical and biographical methods, method

- 1 Бокаріус Микола Миколайович — видатний судовий медик і криміналіст. До 125-річчя від дня народження : життєопис і бібліогр. показ. / уклад.: В. М. Шевчук, О. В. Дунаєв, О. Л. Мусієнко, В. В. Брагінська. Харків, 2024. 160 с. URI: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/20359> (date accessed: 20.05.2025).
- 2 Ярмчук В. О. Криміналістичні та медичні знання: межі використання при розслідуванні злочинів. *Проблеми законності*. 2018. Вип. 142. С. 211–219. DOI: 10.21564/2414-990x.142.139928 (date accessed: 20.05.2025).
- 3 Кноблех Э. Медицинская криминалистика. 2-е изд. Прага, 1960. 420 с.
- 4 Филипчук О. В., Шевчук М. М. Посібник з судово-медичної криміналістики. Львів, 2011. 566 с. ; Филипчук О. В., Гуров О. М. Судово-медична криміналістика : підручник. Харків, 2013. 639 с.

of comparative research, as well as comparative legal, historical-comparative, system-structural, system-functional methods are applied. During the study, we used an interdisciplinary approach.

Analysis of Essential Researches and Publications

In legal literature, the problems of the history of forensic science and forensic examination in Ukraine were covered by: A. Ishchenko ⁵, N. Klymenko and V. Fedchyshyna ⁶, V. Olkhovskiy and V. Shepitko ⁷, S. Tiulieniev and co-authors ⁸, V. Fedchyshyna, V. Iusupov ⁹ et al. A number of

publications were devoted to history of forensic science, formation of forensic science institutions in Ukraine ¹⁰. In scientific sources, attention is paid to the peculiarities of the formation of forensic medical institutions in the twentieth century and the role of M. M. Bokarius is noted ¹¹.

Main Content Presentation

Mykola Mykolayovych Bokarius (Bokarius Jr.) is a well-known medical examiner and forensic scientist, PhD in Medicine, Professor, Head of the Department of Forensic Medicine of the Kharkiv Medical Institute (currently: *Department of Forensic Medicine*,

- 5 Іщенко А. В. Проблеми розвитку наукових досліджень у галузі судової експертизи : монографія. Київ, 1995. 149 с.
- 6 Клименко Н., Федчишина В. З історії розвитку і становлення Київського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України. *Вісн.* 2013. № 14. С. 8—12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2013_14_5 (date accessed: 20.05.2025) ; Федчишина В. В. Літопис становлення і розвитку судової експертизи в Україні: історія створення Київського кабінету науково-судової експертизи. *Інвестиції: практика та досвід.* 2014. № 5. С. 107—109. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2014_5_25 (date accessed: 20.05.2025).
- 7 Ольховський В. О., Шепітько В. Ю. Професор М. М. Бокаріус: судовий медик та криміналіст. *Впровадження сучасних наукових досягнень в судову експертизу* : мат-ли Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю, присвяч. 140-річ. з дня народж. проф. М. С. Бокаріуса та 110-річ. з дня народж. проф. М. М. Бокаріуса (Бокаріусовські читання; Харків, 10—11.09.2009). Харків, 2009. С. 34—36 ; Історія криміналістики / Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 20 : Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол.: В. Ю. Шепітько (голова) та ін. 2018. С. 344—347 ; Історія судово-експертних установ в Україні / Там само. С. 347—348.
- 8 Тюленев С. А., Спіцина Г. О., Сімакова-Єфремян Е. Б., Хоша В. В. Королі та королеви судової експертизи: 100-річчя Національного наукового центру “Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса” : монографія. Харків, 2023. 240 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1H_UhLVru6sQhUTNEB0Qcuu1PixHrgsMU/view (date accessed: 20.05.2025).
- 9 Юсупов В. Історія формування доктрини криміналістики в Україні. *Право України.* 2021. № 8. С. 44—64. DOI: 10.33498/loi.u-2021-08-044 (date accessed: 20.05.2025) ; Його ж. Криміналістика в Україні у XX — на початку XXI ст. (історико-теоретичне дослідження) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2018. 42 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/items/6b356060-5726-450f-ae35-f7118a1e3d10> (date accessed: 20.05.2025).
- 10 Шевчук В. М., Журавель В. А., Шепітько В. Ю. та ін. Криміналістика : підручник / за ред. В. М. Шевчука. Харків, 2024. С. 49—61.
- 11 Юсупов В. В. Розвиток українських судово-медичних закладів у першій половині XX століття. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2017. № 3 (104). С. 301—317. URL: <https://surl.it/axkhvm> (date accessed: 20.05.2025).

Medical Law named after prof. M. S. Bokarius of Kharkiv National Medical University), Head of the Department of Criminalistics and Forensic Medicine of the Kharkiv Law Institute (currently: *Department of Forensic Medicine, Medical law named after prof. M. S. Bokarius of Yaroslav Mudryi National Law University*), Director of Kharkiv Institute of Forensic Examination (currently: *National Scientific Center "Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute"*)¹².

M. M. Bokarius was born in the family of an outstanding forensic physician and forensic scientist M. S. Bokarius¹³, who significantly influenced the choice of future

profession by his son: his father proved that a person is someone only when he has a goal that becomes the meaning of life¹⁴. Therefore, forensic medicine and forensic science became the meaning of Mykola Mykolayovych life. He was a creative person, he was fond of not only science and medical practice; it is also known about his passion for philately.

M. M. Bokarius received a medical education: after graduating with honors from the gymnasium (1917), he entered the medical faculty of the Imperial Kharkiv University, which he graduated (1924) as the Kharkiv Institute of Public

- 12 Information about M. M. Bokarius is covered in special sources, for example: Кафедра криміналістики: історія становлення та розвитку. До 80-річчя заснування : монографія / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків, 2020. С. 34—36, 87—88; Лісовий В. М., Тацій В. Я., Сташис В. В. та ін. Дві Харківські наукові школи в життєвій долі професорів Бокаріусів. *Впровадження сучасних наукових досягнень ...* . С. 5—7; Бокариус Николай Николаевич / *Енциклопедія криміналістики в лицах* ; под. ред. В. Ю. Шепітько. Харьков, 2014. С. 41—44 ; Бокариус Микола Миколайович / *Велика українська юридична енциклопедія ...* . Т. 20 С. 53—55 ; Шепітько В., Шепітько М. Кримінальне право, криміналістика та судові науки : енциклопедія. Харків, 2021. С. 68—70.
- 13 Е.г.: Кафедра криміналістики С. 84—87 ; Ольховський В. О., Губін М. В., Сокол В. К., Коновал Н. С., Наріжна А. В. Педагогічна спадщина Заслуженого професора М. С. Бокаріуса. *Актуальні питання лінгвістики, професійної лінгводидактики, психології і педагогіки вищої школи* : зб. ст. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Полтава, 07—08.11.2019). Полтава, 2019. С. 304—308. URI: <https://surl.li/qmofde> (date accessed: 10.05.2025) ; Шепітько В. Ю. Вчений судовий медик та криміналіст Заслужений професор Микола Сергійович Бокаріус. *Впровадження сучасних наукових досягнень ...* . С. 33—34 ; Лесовой В. Н., Ольховский В. А., Бондаренко В. В. Значение работ заслуженного профессора Н. С. Бокариуса в контексте развития отечественной судебной медицины начала XX века. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2009. Вип. 9. С. 574—584 ; Лісовий В. М., Ольховський В. О., Кравченко Ю. М., М'ясоєдов В. В. Слово про вчителя: до 150-річчя з дня народження Заслуженого професора М. С. Бокаріуса. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. мат-лів Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 150-річ. з дня народж. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 18—19.04.2019). Харків, 2019. С. 4—7. URL: <https://surl.lu/jzayni> (date accessed: 10.05.2025) ; Шепітько В. Ю. Криміналістика : підручник. Київ, 2010. С. 36 ; Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Коновалова В. О. та ін. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1 / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків, 2019. С. 30 ; Шепітько В., Шепітько М. Значч. твір. С. 70—74 ; Фесюнін В. М., Тяпкін А. С. "Архів Кримінології та судових наук" і наукова спадщина М. С. Бокаріуса (*оглядова стаття*). *Архів кримінології та судових наук*. 2020. № 2. С. 77—86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/acrfs_2020_2_16 (date accessed: 10.05.2025) et al.
- 14 Перцева Ж. И. Отец и сын : выступл. на конф. судеб. мед. / Репозитарій Харківського національного медичного університету : вебсайт. 2014-11-25. URI: <https://repo.knmu.edu.ua/items/f3668619-3747-4e48-b63f-bcb9201ffe9c> (date accessed: 20.05.2025).

Education ¹⁵ (currently: *Kharkiv National Medical University*).

Mykola Mykolayovych began his practical medical and pedagogical activities quite early — in his student years he helped his father in practical classes at the Department of Forensic Medicine of the Women's Medical Institute (1919–1920) ¹⁶.

M. M. Bokarius, as a highly organized person, “could combine forensic, forensic and forensic medical activities” ¹⁷. In particular, he headed the identification section (since 1924), then section of forensic biological research of the Research Institute of Forensic Examination in Kharkiv (currently: *National Scientific Center “Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute”*) was an assistant director (since 1925) and later Director of this institution (1931–1941, 1944–1946) ¹⁸.

During 1930–1931, M. M. Bokarius worked as an assistant of the Depart-

ment of Forensic Medicine of the Kharkiv Medical Institute, its head (1931–1966), Vice-Rector for Academic Affairs (1952–1964), Academic Secretary of the Council of Professors (1933–1937); Head of the Department of Forensic Medicine of the Kharkiv Institute of Advanced Medical Studies ¹⁹. He received the academic title of Professor in 1931.

M. M. Bokarius' forensic work as a forensic scientist fell on difficult political and economic times: Holodomor in Ukraine (1932–1933) ²⁰, the Second World War (1939–1945), and the mass famine (1946–1947).

In 1933, famine and typhus reigned in Ukraine. The Kharkiv morgue and regional morgues of the region received 8,940 corpses at that time, which was 9 times higher than the figures of previous years ²¹. In addition, “despite the obvious artificial correction of the data of the

15 Ольховский В. А., Шепитько В. Ю. Бокариус Николай Николаевич / Конгресс криминалистов : вебсайт. 11.10.2012. URL: <http://crimcongress.com/portretnaya/bokarius-nikolaj-nikolaevich/> (date accessed: 20.05.2025).

16 Some sources indicate the earlier years of M. M. Bokarius practice — Е.г.: Кафедра криміналістики С. 87–88 ; Отец и сын Бокариусы: к 145-летию со дня рождения Николая Сергеевича Бокариуса, отца и 115-летию со дня рождения Николая Николаевича, сына. Жизнь, отданная судебной медицине : презентац. / сост.: Л. В. Скрипченко, С. А. Кравченко, В. В. Вискова. Харьков, 2014. URL: <https://www.calameo.com/read/00289404554f35744ea74> (date accessed: 20.05.2025).

17 Бокариус Микола Миколайович — видатний URI: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/20359> (date accessed: 20.05.2025).

18 Бокариус Микола Миколайович / Велика українська С. 54.

19 Там само.

20 Only in 2019, the Security Service of Ukraine opened criminal proceedings against the perpetrators of the genocide and conducted a number of comprehensive forensic examinations, which found that the communist totalitarian regime in 1932–1933 in the Ukrainian SSR and the North Caucasus region killed 10 million 500 thousand Ukrainians, including 4 million children. See: Геноцид української нації 1932–1933. Міжнародно-правові акти, законодавство України, матеріали досудових розслідувань / упоряд.: М. Герасименко, В. Пилипчук, В. Шепитько та ін. Харків, 2024. 656 с. ; Судові експертизи: матеріали кримінального провадження щодо геноциду українців 1932–1933 рр. / упоряд.: В. Журавель, М. Герасименко, В. Пилипчук, В. Шепитько. Київ ; Харків, 2024. 582 с.

21 Кравченко Ю., Баранчук В. Роль професора М. М. Бокариуса у розвитку Харківської судово-медичної служби та діяльності Харківського обласного бюро судово-медичної експертизи. *Криміналістика і судова медицина в умовах сучасних викликів та глобальних загроз* :

death registration books of all regions of the Ukrainian SSR for 1932-1933 with signs of professional medical-statistical and demographic intervention, even with the deficit of a multiple majority of death registration records, the available unnaturally adjusted information is such that with sufficient probability it allows us to determine a direct causal relationship between the death of 85-90% of the Ukrainian population in 1932-1933. And the lack of food. In other words, the onset of the death of Ukrainians in 1932-1933. "Directly related to hunger, its complications, or the diseases that accompany it (hunger) and is in a direct causal relationship with food shortages"²².

In 1933, M. M. Bokarius was appointed city forensic medical inspector²³, he headed the forensic medical morgue of Kharkiv (1933–1937), the regional forensic medical expert (1943–1952), Principal forensic medical inspector of the People's Commissariat of Health of the Ukrainian SSR (1933–1934, 1936–1937)²⁴.

M. M. Bokarius was a member of the Extraordinary State Commission for the Detection and Investigation of the Atrocities of the German Fascist Invaders and Their Accomplices in the Occupied Territories

of Kharkiv and Donetsk Regions. In November 1943, the first public trial of fascist criminals was held in Kharkiv, which participants of referred to extracts from documents prepared by M. M. Bokarius²⁵. Conclusion of the commission of experts on destruction by the Nazis of prisoners of war of officers and soldiers of the Red Army appeared at the International Military Tribunal over the main German war criminals, Nuremberg Trials²⁶.

Important for the formation of Professor M. M. Bokarius as a forensic scientist was his more than 30 years of teaching at the Kharkiv Law Institute, which at various times was called the Kharkiv Institute of National Economy, All-Ukrainian Communist Institute of Soviet Construction and Law (currently: *Yaroslav Mudryi National Law University*). He started working in this institute earlier than in the medical one²⁷.

The scientist successfully combined all areas of his work with teaching at Kharkiv Law Institute, where he held the positions of assistant (1925–1928), Docent (1928–1931), Professor (1931–1940, 1944–1948) and Head of the Department of Criminalistics and Forensic Medicine (1939–1941). M. M. Bokarius was also a member of the Academic Council for the

зб. мат-лів Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 125-річ. від дня народж. проф. М. М. Бокаріуса та 85-річ. каф. криміналістики Нац. юрид. ун-ту ім. Ярослава Мудрого (Харків, 12.11.2024). Харків, 2024. С. 48. URI: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/20356> (date accessed: 20.05.2025).

22 Висновок комплексної судово-медичної експертизи / Геноцид української нації 1932–1933 С. 626.

23 Отец и сын Бокариусы URL: <https://www.calameo.com/books/00289404554f35744ea74> (date accessed: 20.05.2025).

24 Бокариус Николай Николаевич / Энциклопедия С. 42.

25 Перцева Ж. "Бути людиною серед людей" (до 125-річчя з дня народження професора М. М. Бокаріуса). *Криміналістика і судова медицина* С. 71–72. URI: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/20356> (date accessed: 20.05.2025).

26 Отец и сын Бокариусы URL: <https://www.calameo.com/books/00289404554f35744ea74> (date accessed: 20.05.2025).

27 Ольховський В. О., Шепітько В. Ю. Зазнач. твір.

Protection of PhD and Doctoral dissertations in Legal Sciences (1940–1950) ²⁸.

Mykola Mykolaiovych entered the history of the Department of Criminalistics of the Yaroslav Mudryi National Law University as its first Head ²⁹. He also taught forensic medicine and related disciplines in legal courses for police cadets, investigators and prosecutors (in particular, military one).

The range of scientific interests and the main subject of scientific researches of M. M. Bokarius: ballistics (traces of the use of firearms) ³⁰, methods of forensic and forensic research ³¹, thanatology, forensic traumatology, cadaver phenomena and prescription of death, mechanical asphyxiation, research of material evidence. The scientist made a significant contribution to the development of medical forensics – a complex field of knowledge that is used in legal activities for the successful detection and investigation of crimes ³². Medical criminalistics reflects a certain connection between forensic medicine and the theory of forensic evidence ³³.

M. M. Bokarius is the author of more than 200 research papers. The most important of them are: *On microdiagnostics at the entrance of each bullet lumen in the forensic examination of a corpse* (1928),

Practical instructions for the technique of scientific research of crimes (1931), *Police officer's companion during the examination of a corpse at the scene or its discovery* (1933), *New in methods of medical and forensic research* (1936), *Lecture on Forensic Medicine – Procedural Part* (1937), *Lecture on Forensic Medicine – Asphyxia* (1937), *Forensic Medical Examination and its Importance* (1940), *Information for practical classes on the study of injuries of individual organs* (1942), *History of Hon. Prof. M. S. Bokarius Kharkiv Research Institute of Forensic Examinations* (1947), *XXV years of work of the Hon. Prof. M. S. Bokarius Kharkiv Research Institute of Forensic Examinations* (1948), *To establishing caliber of bullets for gunshot injuries of the skull bones* (in co-authorship; 1956), *Role of Honored Professor Emeritus N. S. Bokarius in the development of forensic examination in Ukraine* (1956), *Work of Honored Professor N. S. Bokarius in the field of research of material evidence* (1956), *Life and work of Professor Emeritus Nikolai Serheevych Bokarius* (1966) et al.

Research paper: *On microdiagnostics of the entrance lumen of each bullet lumen during forensic medical examination of a corpse* is actually his dissertation. In literary sources, it was sometimes called a “diploma” or “internship” that qualification commission

28 Кафедра криміналістики ... ; Шепітько В., Шепітько М. Зазнач. твір. С. 69.

29 Там само.

30 Бокариус Н. Н. Огнестрельные повреждения : стеногр. 5-й лекц. проф. Н. Н. Бокариуса 04.10.1952 г. Ч. 1. Харьков, 1952. 28 с. ; Там же : ... 6-й лекц. ... 11.10.1952 г. Ч. 2. Харьков, 1952. 36 с.

31 *Thanatology* is a branch of medicine that studies the state of the human body in its final stage of the pathological process, the dynamics and mechanisms of dying, the immediate causes of death, clinical, biochemical and morphological manifestations of gradual cessation of life.

32 Shepitko V. Yu., Olkhovsky V. O., Shepitko M. V. The process of scientific knowledge integration in crime prevention and trends of medical criminalistics development in Ukraine in XIX – early XX century. *Wiadomości Lekarskie*. 2020. T. LXIII. Nr 1. Pp. 176–179. DOI: 10.36740/WLek202001133 (date accessed: 20.05.2025).

33 Шепітько В. Ю., Шепітько М. В. Проблеми медичної криміналістики у працях професора М. С. Бокариуса. *Актуальні питання судової експертизи ...* . С. 7–8. URL: <https://surl.lu/jzayni> (date accessed: 10.05.2025).

recognized as “the best of all the works protected up to that time and one that has important practical significance not only for forensic medicine, but also for pathological anatomy and surgery”³⁴. As a part-time assistant, M. M. Bokarius defended this internship at the Qualification Commission of the Kharkiv Medical Institute (1928)³⁵. This research paper contains an introduction, literary material, his own observations and research, conclusions and practical instructions. In particular, the subsection: *Own observations and research* has the following structural components: 1) establishment in the masses destroyed by tissue damage of scattered fibers of clothing through which a bullet penetrated the body; 2) accumulation in the mass of tissues destroyed by damage of torn hair particles, which are introduced into the initial parts of the bullet channel; 3) the nature of the destruction of hairs damaged by the bullet and dust particles with a violation of their integrity; 4) the phenomena of heating hairs and their burning, if the shot is made in a part of the skin where there is hair; 5) the deposition of powder soot particles on the surface of the hair located next to the entrance hole; 6) establishment of the introduction of soot particles into the mass of damaged tissues in the area of the skin lumen next to the entrance hole; 7) establishment of the accumulation of incompletely burned dust particles in the area of the skin adjacent to the edge of the wound lumen and in

the mass of tissues at the beginning of the bullet channel; 8) the nature of blood distribution in the area of tissues adjacent to the wound surface of the beginning of the bullet canal directly next to the lumen of the bullet entrance hole; 9) determination of the presence of a sedimentation ring along the edge of the skin lumen of the bullet entrance hole. The manuscript of this scientific work was transferred to the library of Yaroslav Mudryi National Law University in 2020.

Important is the essay by M. M. Bokarius about his father : *Life and Work of Professor Emeritus Nikolai Sergeevich Bokarius* (1966), which contains important biographical data about M. S. Bokarius, the stages of his life and photo illustrations. M. M. Bokarius notes that the activities of Mykola Serhiiovych were multidirectional: along with the scientific and pedagogical at the Department of Forensic Medicine, he carried out active practical, organizational and public work... It can be confidently stated that Mykola Serhiiovych not only loved teaching and successfully organized the educational process had a congenital predisposition to pedagogical activity.

M. M. Bokarius completed this essay in 1966, but never published it. Almost fifty years later (during 2013–2015), the journal *First Printed Forensic Scientist*” in the section: *Anthology of Criminalistics* finally published a reprint of this work in five issues (№ 6–10)³⁶.

34 Перцева Ж. Н. Отец и сын URL: <https://repo.knmu.edu.ua/items/f3668619-3747-4e48-b63f-bcb9201ffe9c> (date accessed: 20.05.2025).

35 Отец и сын Бокариусы URL: <https://www.calameo.com/books/00289404554f35744ea74> (date accessed: 20.05.2025).

36 Бокариус Н. Н. Жизнь и деятельность заслуженного профессора Николая Сергеевича Бокариуса. *Криміналіст першодрукований*. 2013. № 6. С. 163–171. URL: <https://surl.li/jnjyzt> (date accessed: 20.05.2025) ; Там же. № 7. С. 135–148. URL: <https://surl.li/dliewa> (date accessed: 20.05.2025) ; Там же. 2014. № 8. С. 138–149. URL: <https://surl.li/utphht> (date accessed: 20.05.2025) ; Там же. № 9. С. 134–153. URL: <https://surl.li/ujmyln> (date accessed: 20.05.2025) ; Там же. 2015. № 10. С. 89–108. URL: <https://surl.li/fwjxmn> (date accessed: 20.05.2025)

Scientific forensic school created by M. M. Bokarius ³⁷ has many outstanding students and followers: he has prepared 4 doctors and 26 PhDs. Among his students are well-known professors B. Zorin, M. Marchenko, V. Kononenko, M. Strilets, V. Tatarenko, V. Tsytkovskyi, V. Kolmakov, and PhDs in Medicine: K. Bokarius, M. Hubin, H. Holobrodskyi, N. Namestnikova, V. Moisieiev, L. Sotnikova, E. Tunina, et al. ³⁸

In particular, the senior lecturer of the Department of Criminalistics of the Kharkiv Law Institute E. Tunina taught forensic medicine and forensic psychiatry (late 1950s — 1970s), defended her dissertation: *Maceration. Until the establishment of the period of stay of the corpse in the water* for the degree of PhD in Medicine (1950) ³⁹.

Among the students of M. M. Bokarius are a well-known forensic scientist, Professor V. Kolmakov, who defended his PhD dissertation (*Methods of Investigation of Murder Cases with Dismemberment of Corpses*, 1941) and doctoral (*Forensic Methods of Investigation and Prevention of Crimes against Life*, 1962) theses in jurisprudence and worked for a long time at the Department of Criminalistics of the Kharkiv Law Institute: Senior lecturer, Docent (1946—1952) and Head of the Department of Criminalistics (1952—1957) ⁴⁰.

In fact, the students of M. M. Bokarius include O. Kolesnichenko (his nephew), who took refuge with his uncle after being seriously injured during the Second World War and, on his advice, entered the

Kharkiv Law Institute. O. Kolesnichenko is a well-known forensic scientist, Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Criminalistics (1957—1981) ⁴¹.

Confirmation of development of the scientific school of M. M. Bokarius has theses defended over the past 30 years at the Department of Forensic Science of Yaroslav Mudryi National Law University: *Investigation of Murders in the Absence of a Corpse* (O. Bululukov, 1997), *Methods of Investigation of Murders with Dismemberment of a Corpse* (I. Borysenko, 1999), *Tactical Operations in the Investigation of Murders Committed by Organized Groups and Criminal Organizations* (S. Zdorovko, 2002), *Forensic Characteristics of Contract Murders* (M. Kostenko, 2003), *Methods of Investigation of Murders Concealed by Staging* (V. Semenohov, 2004), *Correlation Dependencies Between Elements of Forensic Characteristics and their Use in methods of Murder Investigation* (V. Synchuk, 2004), *Investigation of Serial Sexual-Sadistic murders (organizational and tactical principles)* (M. Kupianskyi, 2016), *Fundamentals of the methodology for investigating murders combined with the alienation of citizens' housing* (V. Sukhodubov, 2019) et al. ⁴²

The Bokarius school of thought is also evident in teaching. During the training of personnel, M. M. Bokarius “creatively combined new scientific forensic and forensic data with practical material and rich illustrations. He preserved and improved the principles and methods of independent work of students, provided them with modern educational, scientific and methodological literature, believing

37 Лісовий В. М., Тацій В. Я., Сташис В. В. та ін. Зазнач. твір.

38 Козаченко І. М. Батько й син Бокаріуси — видатні фундатори вітчизняної судової експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2016. Вип. 16. С. 427—435. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2016_16_59 (date accessed: 20.05.2025).

39 Кафедра криміналістики С. 176.

40 Колмаков Віктор Павлович / Велика українська С. 386—388.

41 Кафедра криміналістики С. 93—94.

42 Кафедра криміналістики

that independent work of students should be the main means of acquiring knowledge”⁴³.

Currently, at the Department of Criminalistics of the Yaroslav Mudryi National Law University, continuing the tradition started by the father of M. M. Bokarius (M. S. Bokarius at the Faculty of Law of the Imperial Kharkiv University, (later — at the Kharkiv Law Institute) taught a course of forensic medicine for lawyers, and later academic discipline: *Crime Investigation Technique (Criminalistics)*⁴⁴), in addition to the disciplines of forensic science, they teach a course of forensic medicine and psychiatry.

Significant contribution of M. M. Bokarius to the development of forensic science and forensic examination is reflected in the published works about professors of the Yaroslav Mudryi National Law University⁴⁵ and about highly qualified scientists of National Scientific Center “Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute”⁴⁶.

Confirmation of a significant contribution to the creation of a separate forensic direction of forensic medicine by M. S. Bokarius and M. M. Bokarius is the

holding of Bokarius readings in Ukraine, where both forensic doctors and forensic lawyers present reports. The first *Bokarius Readings* took place in Ukraine in 2006 and later became traditional.

The merit of M. M. Bokarius is the organization and management of professional public non-governmental organizations that united forensic doctors and criminologists. It was Mykola Mykolaiovych who founded the Kharkiv Society of Forensic Physicians and Criminalists in 1948⁴⁷. He was a member of the board of the All-Union Scientific Society of Forensic Physicians, the Ukrainian Scientific Society of Forensic Physicians and Forensic Scientists, headed the Kharkiv Scientific Society of Forensic Physicians and Forensic Scientists, and was a member of the board of the Kharkiv Scientific Medical Society.

M. M. Bokarius paid considerable attention to publishing activities in the field of forensic medicine and criminalistics: in particular, he participated in the work of the editorial board of the scientific journal: *Forensic Medical Examination*”, founded in 1957⁴⁸.

43 Ольховський В. О., Губін М. В., Сокол В. К. Вшанування пам'яті професорів Бокаріусів — Миколи Сергійовича та Миколи Миколайовича. *Надбання сучасної епідеміології та біостатистики як запорука покращення громадського здоров'я в Україні* : мат-ли наук.-практ. конф. (з нагоди 120-річ. від дня народж. З. А. Гуревича, видат. соціал-гігієніста, зав. каф. соц. гігієни та орг-ції охорони здоров'я ХМУ). (Харків, 18.04.2019). Харків, 2019. С. 16—17. URL: <https://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/24197> (date accessed: 20.05.2025).

44 Кафедра криміналістики

45 Професори Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2004. 128 с. ; Там само / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.) та ін. Харків, 2009. 144 с. ; Там само / редкол.: А. П. Гетьман (голова) та ін. 3-тє вид., змін. й допов. Харків, 2024. 236 с. ; Кафедра криміналістики et al.

46 Науковці вищої кваліфікації Національного наукового центру “Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса” : довідк. вид. / авт.-укл.: О. М. Ключев, Е. Б. Сімакова-Єфремян, В. В. Хоша. Харків, 2020. 144 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/1L2AiWtCHWkzfQfTs82f6seaVaiS1O-1V/view> (date accessed: 20.05.2025).

47 Гончаренко В. С. Зазнач. твір. С. 433. URL: <https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/download/325/296/> (date accessed: 24.04.2025).

48 Бокаріус Микола Миколайович / Велика українська С. 54 ; Козаченко І. М. Зазнач. твір. С. 434. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2016_16_59 (date accessed: 20.05.2025).

For his contribution to the development of scientific and practical activities in forensic medicine and criminalistics, M. M. Bokarius was repeatedly awarded state, government and departmental awards: the Order of the Red Banner of Labor, the Order of Lenin, the medal: *For Valorous Work in the Great Patriotic War of 1941–1945*⁴⁹.

In 2005, a memorial plaque with the inscription was installed in honor of Professor Bokarius on the facade of the building housing the Department of Forensic Medicine and Medical Law named after Professor Bokarius of the Kharkiv National Medical University (14/16 Dmytrivska St., Kharkiv): *“In 1943-1952, the Kharkiv Regional Bureau of Forensic Medicine was headed by a prominent national scientist and teacher, Head of the Department of Forensic Medicine of the Kharkiv Medical Institute, Professor Mykola Bokarius”*. In 2009, the Museum of History of the Department of Forensic Medicine of Kharkiv National Medical University and the Kharkiv Regional Bureau of Forensic Medicine updated museum exposition and made a wax sculpture of Professor M. M. Bokarius⁵⁰. By the decision of the Presidium of the Kharkiv Medical Society of 28.05.2008 on the occasion of the 60th anniversary of the Kharkiv Society of medical Examiners and Forensic scientists, this association was awarded the honorary name of Professor Mykola Mykolaiovych Bokarius⁵¹.

Conclusions

Performed research made possible to trace the history of the formation of medical forensics and the formation of forensic activity in Kharkiv in the 1920s-1960s. The scientific, pedagogical and practical medical path of M. M. Bokarius is considered and his role in the development of forensics and forensic science is noted. Of particular importance are research papers by M. M. Bokarius on medical forensics and his contribution to the formation of a complex of forensic knowledge and theory of evidence, special knowledge that is still used to successfully investigate and solve criminal offenses.

It is worth remembering that the forensic work of M. M. Bokarius fell on difficult political and economic times: Holodomor in Ukraine (1932–1933), World War II (1939–1945), mass famine (1946–1947).

The scientist also paid much attention to organizational, public and pedagogical activities, held senior positions in educational institutions and forensic institutions, headed the Kharkiv Society of Forensic Physicians and Criminalists. Another merit of M. M. Bokarius, talented teacher and leader with outstanding organizational and managerial skills is the teaching of the discipline *Crime Investigation Technique (Criminalistics)* to lawyers.

Researches of M. M. Bokarius are related to the problems of forensic medicine,

49 Шепітько В., Шепітько М. Зазнач. твір. С. 70 ; Бокаріус Микола Миколайович / Велика українська ... et al.

50 Лозовий А. І., Лісовий В. М., М'ясоєдов В. В., Ольховський В. О., Дереча Л. М., Бондаренко В. В. Внесок Миколи Сергійовича і Миколи Миколайовича Бокаріусів у розвиток судової експертизи та криміналістики. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2014. Вип. 14. С. 430–441. URL: <https://khrife-journal.org/index.php/journal/issue/view/13/2014-1> (date accessed: 20.05.2025).

51 Ольховський В. О., Шепітько В. Ю. Зазнач. твір ; Козаченко І. М. Зазнач. твір. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2016_16_59 (date accessed: 20.05.2025) ; Шепітько В., Шепітько М. Зазнач. твір.

forensic science and criminalistics. He is the founder of a separate forensic direction in forensic medicine. His scientific interests include the problems of medical forensics: the study of physical evidence, the determination of methods for examining a corpse at the place of its discovery, the study of traces of the use of firearms, signs of mechanical asphyxiation, etc. The analysis shows that M. M. Bokarius laid the foundations for creation of a scientific forensic school that his followers are actively developing at present time.

Роль М. М. Бокаріуса в розвитку та становленні криміналістики і судової експертизи в Україні

Валерій Шенітько

Мета статті — визначити роль професора М. М. Бокаріуса в розвитку криміналістики і судової експертизи в Україні, а також популяризувати криміналістичні знання й можливості їх практичного застосування. Для досягнення мети застосовано методи пізнання та формальної логіки, історичний і біографічний методи, метод порівняльного дослідження, а також порівняльно-правовий, історико-порівняльний, системно-структурний, системно-функціональний методи. Під час дослідження ми послуговувалися міждисциплінарним підходом. Визначено роль професора М. М. Бокаріуса у становленні медичної криміналістики, судово-медичних досліджень і судово-експертної діяльності в Україні у ХХ ст. Проаналізовано його медичну, педагогічну, наукову й експертну діяльність упродовж 1920—1960 рр. Звернено увагу на виконання ним судово-медичної діяльності у складних політичних та економічних умовах, зокрема під час Голодомору в Україні 1932—1933 рр., Другої світової війни, масового голоду 1946—1947 рр. Розглянуто викладацьку діяльність М. М. Бокаріуса для студентів-юристів (судова

медичина, техніка розслідування злочинів (криміналістика), інші суміжні дисципліни). Він був організатором освітнього процесу й керівником вищих навчальних закладів і судово-експертних установ (обіймав посади завідувача кафедри, проректора з навчальної роботи, директора експертної установи). Розглянуто науковий спадок професора; проаналізовано його основні роботи; систематизовано тематику наукових досліджень (судово-медичні та криміналістичні методики: судово-медична травматологія та танатологія, трупні явища й давність настання смерті, огляд трупа на місці події, механічна асфіксія, сліди вогнепальної зброї та вогнепальні поранення, речові докази). Аргументовано роль М. М. Бокаріуса в застосуванні судово-медичних методів для розслідування злочинів, у становленні криміналістичного напряму в судовій медицині й формуванні медичної криміналістики. Обґрунтовано особливості виникнення та існування в наш час Бокаріусовської наукової та педагогічної криміналістичної школи.

Ключові слова: криміналістика; медична криміналістика; судова медицина; судова експертиза; історія криміналістики; історія медичної криміналістики; судово-експертна діяльність; судово-експертні установи; судово-медичні заклади.

Financing

This research did not receive any specific grant from funding institutions in the public, commercial or non-commercial sectors.

Disclaimer

Founders had no role in the research design, data collection and analysis, decision to publish or manuscript preparation.

Participants

The author has contributed solely to intellectual discussion underlying this document, case law research, writing and editing, and assumes responsibility for its content and interpretation.

Declaration of Competing Interest

Author declares no conflict of interest.

References

- Bokarius Mykola Mykolaiovych — vydatnyi sudovyi medyk i kryminalist. Do 125-richchia vid dnia narodzhennia* [Bokarius Mykola Mykolaiovych is an outstanding medical examiner and forensic scientist. On the 125th anniversary of the birth] (2024) : zhyttieopys i bibliohr. pokazh. / uklad.: V. M. Shevchuk, O. V. Dunaiev, O. L. Musiienko, V. V. Brahinska. Kharkiv. URI: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/20359> [in Ukrainian].
- Bokarius, N. N. (1952). *Ognestrelnye povrezhdeniya* [Gunshot wounds] : stenogr. 5-j lekc. prof. N. N. Bokariusa 04.10.1952 g. Ch. 1. Harkov [in Russian].
- Bokarius, N. N. (1952). *Ognestrelnye povrezhdeniya* [Gunshot wounds] : stenogr. 6-j lekc. prof. N. N. Bokariusa 11.10.1952 g. Ch. 2. Harkov [in Russian].
- Bokarius, N. N. (2013). Zhizn i deyatelnost zasluzhennogo professora Nikolaya Sergeevicha Bokariusa [Life and Work of Professor Emeritus Nikolai Sergeevich Bokarius]. *Kriminalist pershodrukovanij*. № 6. URL: <https://surl.li/jnjyzz> [in Russian].
- Bokarius, N. N. (2013). Zhizn i deyatelnost zasluzhennogo professora Nikolaya Sergeevicha Bokariusa [Life and Work of Professor Emeritus Nikolai Sergeevich Bokarius]. *Kriminalist pershodrukovanij*. № 7. URL: <https://surl.li/dliewa> [in Russian].
- Bokarius, N. N. (2014). Zhizn i deyatelnost zasluzhennogo professora Nikolaya Sergeevicha Bokariusa [Life and Work of Professor Emeritus Nikolai Sergeevich Bokarius]. *Kriminalist pershodrukovanij*. № 8. URL: <https://surl.li/utphht> [in Russian].
- Bokarius, N. N. (2014). Zhizn i deyatelnost zasluzhennogo professora Nikolaya Sergeevicha Bokariusa [Life and Work of Professor Emeritus Nikolai Sergeevich Bokarius]. *Kriminalist pershodrukovanij*. № 9. URL: <https://surl.li/ujmyln> [in Russian].
- Bokarius, N. N. (2015). Zhizn i deyatelnost zasluzhennogo professora Nikolaya Sergeevicha Bokariusa [Life and Work of Professor Emeritus Nikolai Sergeevich Bokarius]. *Kriminalist pershodrukovanij*. № 10. URL: <https://surl.li/fwjxmn> [in Russian].
- Encyklopediya kriminalistiki v lichah* [Encyclopedia of criminalistics in person] (2014) / pod. red. V. Yu. Shepitko. Harkov [in Russian].
- Fedchyshyna, V. V. (2014). Litopys stanovlennia i rozvytku sudovoi ekspertyzy v Ukraini: istoriia stvorennia Kyivskoho kabinetu naukovo-sudovoi ekspertyzy [Chronicle of formation and development of the judicial examination in Ukraine: the history of creation of the Kyiv office of scientific and forensic expertise]. *Investysii: praktyka ta dosvid*. № 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2014_5_25 [in Ukrainian].
- Fesiunin, V. M., Tiapkin, A. S. (2020). “Arkhiv kryminolohii ta sudovykh nauk” i nauko-va spadshchyna M. S. Bokariusa (*ohliadova stattia*) [Archives of Criminology and Forensic Sciences and Scientific Heritage of M. S. Bokarius (Review Article)]. *Arkhiv kryminolohii ta sudovykh nauk*. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/acrfis_2020_2_16 [in Ukrainian].
- Fylypchuk, O. V., Hurov, O. M. (2013). *Sudovo-medychna kryminalistyka* [Forensic medical criminalistics] : pidruchnyk. Kharkiv [in Ukrainian].
- Fylypchuk, O. V., Shevchuk, M. M. (2011). *Posibnyk z sudovo-medychnoi kryminalistyky* [Manual on forensic medical criminalistics]. Lviv [in Ukrainian].
- Henotsyd ukrainskoi natsii 1932—1933. Mizhnarodno-pravovi akty, zakonodavstvo Ukrainy, materialy dosudovykh rozsliduvan* [Genocide of the Ukrainian Nation 1932-1933. International legal acts, legislation of Ukraine, materials of pre-trial investigation] (2024) / uporiad.: M. Herasymenko, V. Pylypchuk, V. Shepitko ta in. Kharkiv [in Ukrainian].
- Highly Qualified Scientists of National Scientific Centre “Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute”* (2020) : ref. ed. / compiled by: O. Kliuiev, E. Simakova-Yefremian, V. Khosha. Kharkiv. URL: <https://drive.google.com/file/d/1L2AiWtCHWkzfQfTs82f6seaVaiS10-1V/view>.
- Ishchenko, A. V. (1995). *Problemy rozvytku naukovykh doslidzhen u haluzi sudovoi ekspertyzy* [Problems of development of scientific

- research in the field of forensic examination] : monohrafiia. Kyiv [in Ukrainian].
- Kafedra kryminalistyky: istoriia stanovlennia ta rozvytku. Do 80-richchia zasnuvannia* [Department of Criminalistics: History of Formation and Development. To the 80th anniversary of the foundation] (2020) : monohrafiia / za red. V. Yu. Shepitka. Kharkiv [in Ukrainian].
- Klymenko, N., Fedchyshyna, V. (2013). Z istorii rozvytku i stanovlennia Kyivskoho naukovo-doslidnogo instytutu sudovykh ekspertyz Ministerstva yustytstii Ukrainy [On the history of development and formation of the Kyiv Research Institute of Forensic Expertise of the Ministry of Justice of Ukraine]. *Viche*. № 14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2013_14_5 [in Ukrainian].
- Knobloch, E. (1960). *Medicinskaya kriminalistika* [Medical Criminalistics]. 2-e izd. Praga [in Russian].
- Kozachenko, I. M. (2016). Batko y syn Bokariusy — vydatni fundatory vitchyznianoi sudovoi ekspertyzy [Father and Son Bokarius — Outstanding Founders of the National Forensic Medicine]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2016_16_59 [in Ukrainian].
- Kravchenko, Yu., Baranchuk, V. (2024). Rol profesora M. M. Bokariusu u rozvytku Kharkivskoi sudovo-medychnoi sluzhby ta diialnosti Kharkivskoho oblasnoho biuro sudovo-medychnoi ekspertyzy [The role of Professor M. M. Bokarius in the development of the Kharkiv Forensic Medical Service and the activities of the Kharkiv Regional Bureau of Forensic Medical Examination]. *Kryminalistyka i sudova medytsyna v umovakh suchasnykh vyklykiv ta hlobalnykh zahroz* : zb. mat-liv Mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviach. 125-rich. vid dnia narodzh. prof. M. M. Bokariusu ta 85-rich. kaf. kryminalistyky Nats. yuryd. un-tu im. Yaroslava Mudroho (Kharkiv, 12.11.2024). Kharkiv. URI: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/20356> [in Ukrainian].
- Lesovoj, V. N., Olhovskij, V. A., Bondarenko, V. V. (2009). Znachenie rabot zasluzhennogo profesora N. S. Bokariusu v kontekste razvitiya otechestvennoj sudebnoj medicyny nachala XX veka [Significance of the works of Professor Emeritus N. S. Bokarius in the context of the development of Russian forensic medicine in the early twentieth century]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 9 [in Russian].
- Lisovyi, V. M., Olkhovskiy, V. O., Kravchenko, Yu. M., M'iasoiedov, V. V. (2019). Slovo pro vchytelia: do 150-richchia z dnia narodzhennia Zasluzhenoho profesora M. S. Bokariusu [Word about the teacher: on the occasion of the 150th anniversary of the birth of Professor Emeritus M. S. Bokarius]. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky* : zb. mat-liv Mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviach. 150-rich. z dnia narodzh. Zasl. prof. M. S. Bokariusu (Kharkiv, 18—19.04.2019). Kharkiv. URL: <https://surl.lujazyai> [in Ukrainian].
- Lisovyi, V. M., Tatsii, V. Ya., Stashys, V. V. ta in. (2009). Dvi Kharkivski naukovy shkoly v zhyttievii doli profesoriv Bokariusiv [Two Kharkiv scientific schools in the life of professors Bokarius]. *Vprovadzhennia suchasnykh naukovykh dosiahnen v sudovu ekspertyzu* : mat-ly Vseukr. nauk.-prakt. konf. z mizhnar. uchastiu, prysviach. 140-rich. z dnia narodzh. prof. M. S. Bokariusu ta 110-rich. z dnia narodzh. prof. M. M. Bokariusu (Bokariusovski chytannia; Kharkiv, 10—11.09.2009). Kharkiv [in Ukrainian].
- Lozovyi, A. I., Lisovyi, V. M., M'iasoiedov, V. V., Olkhovskiy, V. O., Derecha, L. M., Bondarenko, V. V. (2014). Vnesok Mykoly Serhiiovycha i Mykoly Mykolaiovycha Bokariusiv u rozvytok sudovoi ekspertyzy ta kryminalistyky [Mykola Sergiiovych and Mykola Mykolaiovych Bokarius: Their Contribution to Forensic Examination and Criminalistics Development]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 14. URL: <https://khrife-journal.org/index.php/journal/issue/view/13/2014-1> [in Ukrainian].
- Olhovskij, V. A., Shepitko, V. Yu. (2012). *Bokarius Nikolaj Nikolaevich* [Bokarius Nikolai Nikolaevich] / Kongress kriminalistov : veb-sajt. URL: <http://crimcongress.com/portretnaya/bokarius-nikolaj-nikolaevich/> [in Russian].
- Olkhovskiy, V. O., Hubin, M. V., Sokol, V. K. (2019). Vshanuvannia pam'iaty profesoriv Bokariusiv — Mykoly Serhiiovycha ta Myko-

- ly Mykolaiovycha [Honoring memory of professors Bokarius — Mykola Serhiiovych and Mykola Mykolaiovych]. *Nadbannia suchasnoi epidemiolohii ta biostatystyky yak zaporuka pokrashchennia hromadskoho zdorov'ia v Ukraini* : mat-ly nauk.-prakt. konf. (z nahody 120-rich. vid dnia narodzh. Z. A. Hurevycha, vydat. sotsial-hihienista, zav. kaf. sots. hihieny ta orh-tsii okhorony zdorov'ia KhMI). (Kharkiv, 18.04.2019). Kharkiv. URI: <https://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/24197> [in Ukrainian].
- Olkhovskiy, V. O., Hubin, M. V., Sokol, V. K., Konoval, N. S., Narizhna, A. V. (2019). Pedahohichna spadshchyna Zasluzhenoho profesora M. S. Bokariusia [Pedagogical heritage Professor Emeritus M. S. Bokarius]. *Aktualni pytannia lnhvistyky, profesiinoi lnhvodaktyky, psykholohii i pedahohiky vyshchoi shkoly* : zb. st. IV Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Poltava, 07—08.11.2019). Poltava. URI: <https://surl.li/qmofde> [in Ukrainian].
- Olkhovskiy, V. O., Shepitko, V. Yu. (2009). Profesor M. M. Bokarius: sudovyi medyk ta kryminalist [Professor M. M. Bokarius: medical examiner and forensic scientist]. *Vprovadzhennia suchasnykh naukovykh dosiahnen v sudovu ekspertyzu* : mat-ly Vseukr. nauk.-prakt. konf. z mizhnar. uchastiu, prysviach. 140-rich. z dnia narodzh. prof. M. S. Bokariusia ta 110-rich. z dnia narodzh. prof. M. M. Bokariusia (Bokariussovski chytannia; Kharkiv, 10—11.09.2009). Kharkiv [in Ukrainian].
- Otec i syn Bokariusy: k 145-letiyu so dnya rozhdeniya Nikolaya Sergeevicha Bokariusia, otca i 115-letiyu so dnya rozhdeniya Nikolaya Nikolaevicha, syna. Zhizn, otdannaya sudebnoy medicine* [Father and son of Bocarius: to the 145th anniversary of the birth of Nikolai Sergeevich Bokarius, the father, and the 115th anniversary of the birth of Nikolai Nikolaevich, the son. A life dedicated to forensic medicine] (2014) : prezentac. / sost.: L. V. Skripchenko, S. A. Kravchenko, V. V. Viskova. Harkov. URL: <https://www.calameo.com/read/00289404554f35744ea74> [in Russian].
- Perceva, Zh. I. (2014). *Otec i syn* [Father and Son] : vystupl. na konf. sudeb. med. / Repozytarii Kharkivskoho natsionalnoho medychnoho universytetu : vebсайт. URI: <https://repo.knmu.edu.ua/items/f3668619-3747-4e48-b63f-bcb9201ffe9c> [in Russian].
- Pertseva, Zh. (2024). “Buty liudynoiu sered liudei” (do 125-richchia z dnia narodzhennia profesora M. M. Bokariusia) [“To be a man among people” (to the 125th anniversary of the birth of Professor M. M. Bokarius)]. *Kryminalistyka i sudova medytsyna v umovakh suchasnykh vyklykiv ta hlobalnykh zahroz* : zb. mat-liv Mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviach. 125-rich. vid dnia narodzh. prof. M. M. Bokariusia ta 85-rich. kaf. kryminalist. Nats. yuryd. un-tu im. Yaroslava Mudroho (Kharkiv, 12.11.2024). Kharkiv. URI: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/20356> [in Ukrainian].
- Profesory Natsionalnoi yurydychnoi akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho* [Professors of the Yaroslav Mudryi National Law Academy of Ukraine] (2004). Kharkiv [in Ukrainian].
- Profesory Natsionalnoi yurydychnoi akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho* [Professors of the Yaroslav Mudryi National Law Academy of Ukraine] (2009) / redkol.: V. Ya. Tatsii (holov. red.) ta in. Kharkiv [in Ukrainian].
- Profesory Natsionalnoi yurydychnoi akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho* [Professors of the Yaroslav Mudryi National Law Academy of Ukraine] (2024) / redkol.: A. P. Hetman (holova) ta in. 3-tie vyd., zmin. y dopov. Kharkiv [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Yu. (2009). Vchenyi sudovyi medyk ta kryminalist Zasluzhenyi profesor Mykola Serhiiovych Bokarius [Scientist, forensic physician and criminalist, Professor Emeritus Mykola S. Bokarius]. *Vprovadzhennia suchasnykh naukovykh dosiahnen v sudovu ekspertyzu* : mat-ly Vseukr. nauk.-prakt. konf. z mizhnar. uchastiu, prysviach. 140-rich. z dnia narodzh. prof. M. S. Bokariusia ta 110-rich. z dnia narodzh. prof. M. M. Bokariusia (Bokariussovski chytannia; Kharkiv, 10—11.09.2009). Kharkiv [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Yu. (2010). *Kryminalistyka* [Criminalistics] : pidruchnyk. Kyiv [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Yu., Olkhovskiy, V. O., Shepitko, M. V. (2020). The process of scientific knowledge integration in crime prevention and trends of medical criminalistics development in

- Ukraine in XIX — early XX century. *Wiado-
mości Lekarskie*. T. LXIII. Nr 1. DOI: [10.36740/
WLek202001133](https://doi.org/10.36740/WLek202001133).
- Shepitko, V. Yu., Shepitko, M. V. (2019). Problemy
medychnoi kryminalistyky u pratsiakh pro-
fesora M. S. Bokariusia [Problems of medi-
cal criminology in the works of Professor
M. S. Bokarius]. *Aktualni pytannia sudovoi ek-
spertyzy i kryminalistyky*: zb. mat.-liv Mizhnar.
nauk.-prakt. konf., prysviach. 150-rich.
z dnia narodzh. Zasl. prof. M. S. Bokariu-
sa (Kharkiv, 18—19.04.2019). Kharkiv. URL:
<https://surl.luh.gov.ua/jzayni> [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Yu., Zhuravel, V. A., Konovalova,
V. O. ta in. (2019). *Kryminalistyka* [Crimi-
nalistics] : pidruchnyk : u 2 t. T. 1 / za red.
V. Yu. Shepitka. Kharkiv [in Ukrainian].
- Shepitko, V., Shepitko, M. (2021). *Kryminalne
pravo, kryminalistyka ta sudovi nauky* [Crimi-
nal law, criminalistics and forensic scienc-
es] : entsyklopediia. Kharkiv [in Ukrainian].
- Shevchuk, V. M., Zhuravel, V. A., Shepitko, V. Yu.
ta in. (2024). *Kryminalistyka* [Criminalistics] :
pidruchnyk / za red. V. M. Shevchuka.
Kharkiv [in Ukrainian].
- Sudovi ekspertyzy: materialy kryminalnoho
provadzhenia shchodo henotsydu ukrainsiv
1932—1933 rr.* [Forensic examinations: ma-
terials of criminal proceedings regarding
the genocide of Ukrainians in 1932-1933]
(2024) / uporiad.: V. Zhuravel, M. Herasy-
menko, V. Pylypchuk, V. Shepitko. Kyiv ;
Kharkiv [in Ukrainian].
- Tiulieniev, S., Spitsyna, H., Simakova-Yefre-
mian, E., Khosha, V. (2023). *Kings and Queens
of Forensic Science: 100th Anniversary of Natio-
nal Scientific Center “Hon. Prof. M. S. Boka-
rius Forensic Science Institute”* : monograph.
Kharkiv. URL: [https://drive.google.com/file/
d/1H_UhLVru6sQhUTNEB0Qcuu1PixHrg-
smU/view](https://drive.google.com/file/d/1H_UhLVru6sQhUTNEB0Qcuu1PixHrg-smU/view).
- Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia* [Great
Ukrainian Legal Encyclopedia] (2018) : u 20 t.
T. 20 : Kryminalistyka, sudova ekspertyza,
yurydychna psykholohiia / redkol.: V. Yu. She-
pitko (holova) ta in. [in Ukrainian].
- Yaremchuk, V. O. (2018). Kryminalistychni ta
medychni znannia: mezhi vykorystan-
nia pry rozsliduvanni zlochyniv [Borders
of use criminalistics and medical know-
ledge in crime investigation]. *Problemy
zakonnosti*. Vyp. 142. DOI: [10.21564/2414-
990x.142.139928](https://doi.org/10.21564/2414-990x.142.139928) [in Ukrainian].
- Yusupov, V. (2018). *Kryminalistyka v Ukraini
u XX — na pochatku XXI st. (istoryko-teore-
tychne doslidzhennia)* [Forensic science in
Ukraine in XX – beginning of the XXI centu-
ries (historical-theoretical study)] : avtoref.
dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kyiv. URI: [https://
elar.navs.edu.ua/items/6b356060-5726-450f-
ae35-f7118a1e3d10](https://elar.navs.edu.ua/items/6b356060-5726-450f-ae35-f7118a1e3d10) [in Ukrainian].
- Yusupov, V. (2021). Istoriiia formuvannia dok-
tryny kryminalistyky v Ukraini [History of
formation of the doctrine of forensic sci-
ence in Ukraine]. *Pravo Ukrainy*. № 8. DOI:
[10.33498/louu-2021-08-044](https://doi.org/10.33498/louu-2021-08-044) [in Ukrainian].
- Yusupov, V. V. (2017). Rozvytok ukrainskykh su-
dovo-medychnykh zakladiv u pershii polo-
vyni XX stolittia [Development of Ukrainian
forensic medical institutions in the first half
of the twentieth century]. *Naukovyi visnyk
Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*.
№ 3 (104). URL: <https://surl.luh.gov.ua/axkhvm> [in
Ukrainian].
- Shepitko, V. (2025). Role of M. M. Bokarius in development and establishment of criminalis-
tics and forensic science in Ukraine. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*.
Issue 2 (39). Pp. 13—28. DOI: [10.32353/khrife.2.2025.02](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2025.02).